

El sistema penitenciari

Elisabeth Boó
Joan A. Martínez Torres

PID_00192257

Els textos i imatges publicats en aquesta obra estan subjectes –llevat que s'indiqui el contrari– a una llicència de Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada (BY-NC-ND) v.3.0 Espanya de Creative Commons. Podeu copiar-los, distribuir-los i transmetre'ls públicament sempre que en citeu l'autor i la font (FUOC. Fundació per a la Universitat Oberta de Catalunya), no en feu un ús comercial i no en feu obra derivada. La llicència completa es pot consultar a <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/legalcode.ca>

Índex

Introducció	5
Objectius	6
1. El control social i les penes privatives de llibertat	7
2. El context del sistema penitenciari català	9
2.1. La funció social penitenciària	10
3. La presó com a institució total	12
3.1. Organització interior dels centres penitenciaris	12
4. El tractament penitenciari	14
5. L'educador/a social penitenciari: qui som i què fem?	21
5.1. Qui som	21
5.2. Què fem: funcions de l'educador/a social en l'àmbit penitenciari	23
6. Reptes i elements significatius per als educadors /es socials de l'àmbit penitenciari	27
7. La gestió del risc a l'àmbit penitenciari	32
7.1. El projecte Riscanvi	32
7.2. L'educació social enfront de la gestió i avaluació del risc als centres penitenciaris: un punt de vista crític	34
7.3. Formació dels educadors/es socials	37
Bibliografia	39

Introducció

El sistema penitenciari es configura com el darrer esglaió amb què el sistema judicial dicta l'execució i el compliment de les penes privatives de llibertat, tot i que el seu exercici és dirigit i gestionat per l'Administració penitenciària, concretament, per la Direcció General de Serveis Penitenciaris del Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya, ja que des del 1984 el Govern català té les competències d'execució en matèria penitenciària.

Al llarg del mòdul ens apropiem a les bases del funcionament d'aquest sistema de compliment de penes subratllant-ne la funció social i l'objectiu de reeducació i de reinserció que emana des de la Constitució. D'altra banda, ens aturarem especialment en allò que inclou el concepte de *tractament penitenciari*, i valorarem el paper dels educadors i educadores socials en aquest medi i farem un repàs de quins són alguns dels reptes amb els quals s'enfronta actualment l'exercici de la professió.

Finalment, oferirem una visió crítica de les directrius preventives i higienistes actuals que s'estan introduint en la gestió del risc de la població penitenciària des de la Direcció dels Serveis Penitenciaris.

Objectius

Els objectius que obtindreu en el mòdul següent són:

- 1.** Conèixer l'estructura i el funcionament del sistema penitenciari.
- 2.** Conèixer la pràctica professional de l'educació social dins el sistema penitenciari i reflexionar-hi.

1. El control social i les penes privatives de llibertat

El **control social** –entès com el conjunt de mecanismes amb els quals una societat empeny els seus membres a comportar-se d'acord amb les normes i els valors culturals predominants– opera, a grans trets, sobre dos grans àmbits: el control formal, que es manifesta en la intervenció reguladora dels organismes oficials, i un control informal, de caràcter social i en el qual intervenen la família, l'escola, la feina, els mitjans de comunicació, etc.

Els **centres penitenciaris** formen part, com a instància oficial, del control formal en què opera el control social. En aquest control formal trobem també l'aparell policial i l'aparell judicial. Quan el control informal falla com a àmbit de prevenció primària entra en escena el control social formal com a àmbit de prevenció secundària adreçat als infractors penals.

Els centres penitenciaris són les institucions que es dediquen a l'execució de les penes privatives de llibertat i és la darrera instància dels òrgans de control de l'Administració de justícia de l'Estat. En aquest espai, el control sobre l'individu es manifesta en la seva màxima expressió, ja que les presons controlen el dia a dia de les persones internes. En aquest marc, el **tractament penitenciari**, que és l'instrument fonamental per a aconseguir la **reeduació i la reinserció** de les persones sotmeses al compliment de les penes privatives de llibertat, es converteix també en un instrument de control.

Evidentment, cal tenir en compte aquesta funció de control que exerceix el tractament, però no és, ni molt menys, la seva funció principal. En aquesta sentit, entenem que el tractament és l'objectiu final i la raó de ser de les penes privatives de llibertat tal com estableix l'article 25.2 de la Constitució espanyola (CE):

“Les penes privatives de llibertat i les mesures de seguretat resten orientades vers la reeducació i la reinserció social i no poden consistir en treballs forçats. El condemnat que estigui complint pena de presó ha de gaudir dels drets fonamentals d'aquest capítol, llevat dels qui es trobin limitats expressament pel contingut del veredict condemnat, pel sentit de la pena i per la llei penitenciària. En qualsevol cas, té dret a un treball remunerat, als beneficis corresponents de la Seguretat Social, i a l'accés a la cultura i al desenvolupament integral de la personalitat.”

D'altra banda, al llarg del capítol també veurem que el control social, actualment, i dins dels centres penitenciaris, s'expressa des de les propostes de la **perspectiva teòrica “neohigienista”**.

Aquesta visió que emana, actualment, des dels centres directius i de decisió – especialment des de l'Administració pública– ens presenta la voluntat de dur a terme un treball social educatiu que pretén, com apunta Núñez (2010), dos objectius bàsics:

- la classificació de nous perfils poblacionals, i
- la intervenció en la vida dels subjectes segons el resultat de l'aplicació dels protocols d'estandardització.

2. El context del sistema penitenciari català

L'any 1984, el Govern de la Generalitat de Catalunya va acceptar la transferència de les competències d'execució en matèria penitenciària, de manera que és l'única comunitat autònoma fins al moment en assumir-les. Aquesta assumpció de competències comporta l'organització i el funcionament del sistema penitenciari a Catalunya i la implantació de polítiques en aquest àmbit.

Els serveis penitenciaris de Catalunya els trobem enquadrats dins de l'organigrama del Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya, a diferència dels serveis penitenciaris de la resta de l'Estat, que els trobem inclosos dins de l'organigrama del Ministeri de l'Interior.

La direcció dels serveis penitenciaris catalans està assignada a la Direcció General dels Serveis Penitenciaris, de la qual depenen els centres penitenciaris que tenen com a finalitat l'exercici de dues grans funcions:

1) En primer lloc, una funció d'execució dels mandats que emanen dels òrgans judicials: les **penes de privació de llibertat** per les persones condemnades per un jutjat, les mesures de seguretat imposades per jutges i magistrats, i la retenció i custòdia de les persones privades de llibertat per ordre judicial de manera preventiva i mentre no hi hagi sentència en ferm.

2) En segon lloc i fonamental, la **funció rehabilitadora**, que per mandat constitucional consisteix en l'aplicació de processos de rehabilitació que pretenen la reinserció social mitjançant la participació voluntària dels interns i les internes dels centres penitenciaris.

Com també comprovem dins d'aquests grans objectius prenen una importància cabdal les fites de reeducació i reinserció que són marcades, com hem apuntat, des de la Constitució. Aquesta directriu ens marca l'encàrrec institucional que cal assolir i quins seran els perfils professionals que hauran de dur a terme aquestes tasques.

El Departament de Justícia defineix així el model penitenciari català:

“Ha d'afavorir la reinserció social i per això s'aprofundeix en la individualització dels programes d'intervenció, especialitzant-los i adequant-los a les característiques psicosocials i criminològiques de cada intern, tot millorant la seva eficiència, prestant especial atenció a les accions adreçades a joves, dones i estrangers. Es potencia també el conjunt de programes sanitaris per tal que la població internada assoleixi nivells de salut i de qualitat de vida equitatius amb la població general, amb especial atenció a les drogodependències i a la salut mental.”

Web de la Generalitat de Catalunya

2.1. La funció social penitenciària

La política penitenciària està considerada, actualment, una funció social més que atén un tipus de població que pateix un risc més gran d'exclusió i marginació, i que és equiparable a d'altres polítiques públiques que també tenen un accent social marcat, com poden ser les polítiques sanitàries, d'assistència social, laborals, etc.

Les característiques d'aquesta política penitenciària són marcades pel següent:

- Donar eines i recursos d'un ampli ventall –educatius, psicològics, laborals, emocionals, culturals i sanitaris– que poden permetre mitjançant el desenvolupament personal la reintegració d'èxit de les persones internes a les xarxes socials a les quals, finalment, acabaran tornant.
- Incrementar la participació del teixit social i les institucions en la tasca d'integració social de les persones recloses.
- Incentivar l'aplicació de les mesures penals alternatives (MPA) amb el doble objectiu, d'una banda, de reduir els ingressos als centres penitenciaris per les infraccions lleus i, de l'altra, d'augmentar el significat de la pena amb treballs, per exemple, en benefici de la comunitat.
- Augmentar l'atenció sobre les víctimes dels delictes.
- Facilitar la participació dels interns i internes en el procés de rehabilitació per aconseguir la superació de les mancances personals i potenciar les pròpies habilitats i capacitats.
- Equilibrar les demandes de seguretat i justícia que la societat demana amb els drets i deures de les persones penades.

Per a dur a terme aquests principis els centres penitenciaris es distribueixen pel territori català en funció de la situació penal dels interns/es que acull cada presó. Hem de distingir entre:

- **Centres que acullen interns/es preventius/ives:** són els centres on trobem les persones a les quals el jutge ha decretat presó en espera de judici. Aquest és el cas del Centre Penitenciari d'Homes de Barcelona (CPHB, conegut com *La Model*), el Centre Penitenciari de Girona, el Centre Penitenciari de Tarragona i el Centre Penitenciari de Figueres. Com podem observar, n'hi ha com a mínim un a cada província, menys a Lleida.
- **Centres de compliment:** una vegada la persona ha estat condemnada, passa a la categoria de penada i és assignada a un centre de compliment per tal de complir la pena imposada. Aquest és el cas del CP Brians I, el CP

Nota

Cal dir que aquesta categorització és aproximada perquè també podem trobar interns/es preventius/ives en aquests centres a disposició dels jutjats que han decretat la presó preventiva.

Brians II, el CP Quatre Camins, el CP Lledoners i el CP Ponent, tot i que aquest també acull interns preventius de la seva àrea d'influència.

- **Centres penitenciaris oberts:** són centres de compliment en medi obert. Aquest és el cas del Centre Penitenciari Obert 1 de Barcelona, el Centre Penitenciari Obert 2 de Barcelona i el Centre Penitenciari Obert de Lleida. En aquests centres ens trobem amb interns classificats en tercer grau de tractament, les característiques dels quals analitzarem més endavant.
- **Centres penitenciaris de joves:** el marc normatiu actual fa una distinció per la qual estableix que els joves d'entre divuit i vint-i-un anys han de ser ingressats en centres especials i, per tant, separats dels adults. A Catalunya disposem d'un centre d'aquestes característiques: el Centre Penitenciari Joves Quatre Camins, a la població de la Roca del Vallès.
- **Centres penitenciaris de dones:** de la mateixa manera que es dispensa una atenció especial als joves també es té per les dones. D'aquesta manera, el marc normatiu estableix que les dones han d'estar separades dels homes en centres i departaments específics. A Catalunya trobem un únic centre de dones: el Centre Penitenciari de Dones (conegut també com a *Wad Ras*). A d'altres centres penitenciaris també trobem mòduls i departaments específics per a dones.
- **Centres penitenciaris especials:** el marc normatiu considera altres unitats especials d'atenció per necessitats específiques com el Pavelló Hospitalari Penitenciari de Terrassa, unitats psiquiàtriques, unitats dependents o centres d'inserció social.

3. La presó com a institució total

La presó pot ser considerada una institució total si seguim el concepte formulat per Goffman quan ens referim a aquells espais, llocs i sistemes de convivència que provoquen un aïllament de l'individu del seu medi natural, que incorporen una normativa pròpia i una distribució del temps a què els subjectes s'han d'emmotllar. A més, la institució total adquireix un aspecte dual perquè enfronta interns/es i personal.

Citació

"Es tracta d'un híbrid social, en part comunitat residencial i en part organització formal. A la nostra societat són els hivernacles on es transforma les persones" (1970, pp. 21-25).

Els centres penitenciaris compleixen aquestes condicions:

- Els interns i internes que hi romanen tenen el seus moviments limitats a l'espai del mòdul de convivència on viuen.
- Han de complir una normativa disciplinària especial que és detallada en el Reglament penitenciari de 1981.
- Han de seguir l'horari regimental propi que està establert a cada centre i que assenyalava els moments de descans, treball, estudi, lleure, etc.

Aquestes condicions ambientals impliquen una sèrie de conseqüències en el moment de prendre decisions d'organització de les activitats de rehabilitació, entre les quals hi ha la que pertoca a l'acció educativa que tenen encarregada els educadors i educadores socials dels serveis penitenciaris. Aquestes conseqüències són, bàsicament, limitacions de temps i espai:

- No es pot atendre els interns/es a totes hores.
- Hi ha un horari marcat.
- Tampoc no es poden visitar tots els espais de la presó o fer-hi activitats; aquests estan marcats i destinats a fins concrets.

Tot i que, sobretot en centres antics, els espais canvien d'ús a mesura que apareixen noves necessitats o les necessitats canvien, però, sempre per una decisió de l'equip directiu.

3.1. Organització interior dels centres penitenciaris

Els centres penitenciaris són sistemes complexos que disposen d'una organització en què destaquen dues grans àrees i que s'identifiquen amb les dues grans funcions dels centres penitenciaris que hem apuntat en apartats anteriors:

1) **L'àrea de tractament** que està configurada amb els professionals¹ que duen a terme els programes i les activitats que tenen com a objectiu la formació i la reinserció social.

2) **L'àrea de vigilància** –també anomenada de *règim interior*–, que està constituïda pels professionals que tenen assignades les funcions d'ordre i custòdia de les persones ingressades al centre i estan dirigits per la subdirecció d'interior.

Aquesta diferenciació de funcions que ens serveix per a dibuixar a grans trets aquest escenari, a la realitat de fet queda matisada. Així cal dir que l'àrea de tractament no es desvincula de la cura ni del manteniment de l'ordre mentre es desenvolupen les activitats de rehabilitació que li són pròpies i que estan dirigides per aquests professionals. De la mateixa manera, podem trobar professionals dels serveis de règim interior que col·laboren en tasques de rehabilitació en determinats departaments que per les seves peculiaritats així ho demanen.

⁽¹⁾Educadors/es socials, juristes, psicòlegs/gues, pedagogs/gues, treballadors/es socials, mestres, monitors/es d'arts plàstiques, formació ocupacional i esportius, mediadors/es, sota la direcció de la subdirecció de tractament.

Nota

Altres àrees també importants però inferiors en presència d'efectius personals corresponen als serveis mèdics –metges, infermers/es, auxiliars–, administració –cura dels serveis de manteniment del centre– i de gestió penitenciària –especialment els serveis de relació amb els jutjats, policia, d'altres centres penitenciaris pel trasllats d'interns/es, gestió de permisos penitenciaris i graus de tractament adreçats al jutge de vigilància penitenciària i la Direcció General de Serveis Penitenciaris, etc.

4. El tractament penitenciari

El concepte de *tractament penitenciaris* el trobem desenvolupat en la Llei orgànica 1/1979, de 26 de setembre, general penitenciària (LOGP), en què es fa referència i es dedica un capítol al concepte de *tractament*.

En aquest sentit, l'article 59 en els punts 1 i 2 entén que:

“1. El tratamiento penitenciario consiste en el conjunto de actividades directamente dirigidas a la consecución de las reeducación y reinserción social de los penados. 2. El tratamiento pretende hacer del interno una persona con la intención y la capacidad de vivir respetando la Ley penal, así como de subvenir a sus necesidades. A tal fin, se procurará, en la medida de lo posible, desarrollar en ellos una actitud de respeto a sí mismos y de responsabilidad individual y social con respecto a su familia, al prójimo y a la sociedad en general” (Diversos autors, 2000, p. 34).

Així, doncs, en un sentit ampli, el tractament penitenciari són un conjunt d'accions i activitats que van dirigides directament a la consecució de la reeducació i la reinserció social.

Les persones encarregades de vetllar, d'una manera més directa, pel tractament són el personal de tractament o de rehabilitació, és a dir, juristes, psicòlegs/gues, educadors/es socials, treballadors/es socials, mestres, pedagogs/gues, mediadors/es, monitors/es (esportius, d'arts plàstiques, ocupacionals) i els seus respectius superiors jeràrquics.

El personal de rehabilitació s'agrupa en **equips multidisciplinaris** (almenys n'hi ha d'haver un per centre). Aquests equips es reuneixen, com a mínim, una vegada a la setmana de manera independent (en el cas dels centres on hi ha més d'un equip). A aquestes reunions no hi assisteix tot el personal, bàsicament, hi van: juristes, psicòlegs/gues, educadors/es socials, treballadors/es socials, mestres, cap de programes d'atenció especialitzada de cada equip, respectivament.

En cas que s'hi tracti d'algun aspecte que afecti algun altre professional, aquest hi pot anar. També hi pot assistir, tot i no pertànyer a l'àrea de tractament i rehabilitació de manera directa, el cap d'unitat, que és el cap dels funcionaris/àries de vigilància i “l'encarregat/ada de coordinar, dirigir i gestionar els serveis i les prestacions propis de la unitat” (Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, 2006, p. 75).

En aquestes reunions setmanals se segueix un ordre del dia que inclou tot el que fa referència als interns/es i a les peticions que facin arribar. Es prenen una sèrie d'acords que s'elevin a la Junta de Tractament per tal que els estudiï i els ratifiqui o els modifiqui.

La **Junta de Tractament** és l'òrgan col·legiat que s'encarrega de promoure i supervisar totes les variables relacionades amb el tractament.

És presidida pel director/a del centre i formada:

- pel/per la subdirector/a de Tractament,
- pel/per la secretari/ària tècnic/a jurídic/a,
- pel/per la coordinador/a de l'àrea sanitària,
- pel/per la coordinador/a dels equips multidisciplinaris (si n'hi ha),
- pel/per la cap de programes d'atenció especialitzada,
- per un/a psicòleg/òloga²,
- per un/a jurista³,
- pel/per la director/a docent,
- pel/per la cap de programes de treball social i
- pel/per la cap de programes d'educació social.

Les principals funcions de la Junta de Tractament són:

- 1) Valorar i aprovar, si escau, els programes individualitzats de tractament per a cada intern/a.
- 2) Avaluar el resultat dels programes i fer-ne el seguiment.
- 3) Proposar al centre directiu l'aplicació del règim tancat als interns i internes en qui concorrin les circumstàncies previstes.
- 4) Valorar i aprovar, si escau, les propostes raonades de grau inicial de classificació i de destinació a l'establiment que correspongui.
- 5) Proposar al centre directiu (Direcció General de Serveis Penitenciaris) les propostes de regressió i/o progressió de grau i trasllat a altres centres penitenciaris.
- 6) Adoptar els acords pertinents sobre queixes i peticions que facin els interns/es sobre temes relacionats amb el tractament.
- 7) Revisar les cancel·lacions de sancions disciplinàries i fer propostes a la Comissió Disciplinària⁴.
- 8) Propostes de permisos de sortida.

⁽²⁾ Designat anualment pel Consell de Direcció entre els professionals corresponents del centre penitenciari.

⁽³⁾ Designat anualment pel Consell de Direcció entre els professionals corresponents del centre penitenciari.

Consell de Direcció

A grans trets, és l'encarregat d'establir els objectius, normatives, mesures de funcionament de l'activitat del centre, impulsar-los i avaluar-los. Per veure les funcions específiques i la composició consulteu Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, 2006, p. 44.

⁽⁴⁾ A grans trets, s'encarrega de revisar els expedients disciplinaris i prendre'n una decisió. Per veure les funcions específiques i la composició consulteu Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, 2006, p. 50

9) Revisar els beneficis penitenciaris i la llibertat condicional i informar-ne el jutjat de vigilància penitenciària i elevar-los-hi.

10) Aprovar l'accés dels interns/es als llocs de treball vacants als tallers productius després de la valoració del Centre d'Iniciatives per a la Reinserció⁵ (CIRE).

11) Informar el Consell de Direcció de la proposta de programació anual d'activitats del centre penitenciari i elevar-la-hi.

12) Exercir totes les altres competències que li atribueix la legislació penitenciària o les seves normes de desenvolupament i, en general, les relatives a l'observació, classificació i tractament dels/de les interns/es que no estiguin atribuïdes a altres òrgans.

Les principals accions que es duen a terme en el **tractament penitenciari** són:

1) La classificació dels interns/es en graus de tractament

A fi de facilitar el tractament i la reinserció dels interns/es, la Llei orgànica general penitenciària classifica inicialment els interns/es penats⁶ en tres graus de tractament que estableixen el règim de vida en el qual es troben. La Llei preveu els règims de vida següents:

- **Primer grau de tractament (règim de vida tancat):** s'hi classifiquen els interns/es que, per la seva inadaptació al règim ordinari o perillositat, necessiten una vigilància i atenció especial dels professionals, alhora que són separats de la resta d'interns/es i viuen en cel·les individuals. Les seves activitats i hores de pati són limitades, i també la relació amb els companys/es de departament. Aquesta classificació del primer grau de tractament es revisa cada tres mesos.
- **Segon grau de tractament (règim de vida ordinari):** la majoria d'interns/es es troben classificats en aquest grau. En la vida ordinària és on es porta a terme la major part del tractament penitenciari. A la persona se li proposa seguir un programa individualitzat de tractament (PIT) que, a banda de permetre-li treballar sobre els factors que l'han portat a la presó, li permetrà aconseguir els beneficis penitenciaris (sortides programades i permisos). Aquest grau de tractament es revisa cada sis mesos.
- **Tercer grau de tractament (règim de vida obert):** correspon a un perfil d'alta adaptació al règim i de realització d'un bon tractament i comportament tant al centre com durant els permisos de sortida de què hagi gaudit l'intern/a. Està orientat al món laboral i també a l'atenció terapèutica en medi obert, i tracta de potenciar la reincorporació progressiva al medi social proper. Hi ha diferents modalitats dins aquest règim de vida des de més restringides pel que fa a sortides fins a les que es passa tot el dia fora del

⁽⁵⁾ És una empresa pública amb personalitat jurídica pròpia, adscrita al Departament de Justícia i té l'objectiu de facilitar la inserció sociolaboral dels interns/es, mitjançant el desenvolupament de programes formatius i educatius, la creació de llocs de treball i altres actuacions encaminades a facilitar-ne la reinserció. Per veure les funcions específiques i la composició consulteu Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, 2006, p. 96.

Nota

Com hem comentat, el tractament està format per diferents elements (que tot seguit anirem desglossant) que interactuen entre ells i que s'han de tenir en compte a l'hora de valorar l'evolució d'una persona durant l'estada a presó.

⁽⁶⁾ Els preventius queden al marge d'aquesta classificació.

Nota

La Junta de Tractament és l'òrgan encarregat de proposar la classificació de cada intern/a en un d'aquests graus, segons diferents criteris com poden ser la tipologia dels actes delictius comesos, la personalitat de l'intern/a, la situació externa (laboral, familiar), possibles addiccions, durada de la pena, etc. Aquesta proposta es fa arribar a la Direcció General de Serveis Penitenciaris, que serà qui resoldrà el grau.

centre i només s'hi va a dormir. Per a tenir una modalitat o altra es tenen en compte factors com: característiques personals, evolució, possibilitats de desenvolupar una feina a l'exterior... Aquest règim de vida se sol complir en les anomenades *seccions obertes*. Aquest grau de tractament es revisa cada sis mesos. Des del tercer grau es pot sol·licitar la llibertat condicional, una vegada complertes les 3/4 parts de la condemna, encara que es pot avançar a les 2/3 com a benefici penitenciari i haver aprofitat el temps en tercer grau. Els alliberats/des condicionals no viuen al centre, però han de fer seguiment des de la Comissió d'Assistència Social Penitenciària.

2) **Activitats i programes de tractament.** Són variables en funció del centre. A grans trets:

- **Programes socioeducatius**, elaborats per educadors/es socials, a partir de la comunitat d'educadors de la *Plataforma e-Catalunya*⁷ i implementats posteriorment per aquests als diferents centres: educació intercultural, educació per a la mobilitat segura, educació afectivosexual, programa de drogues, programa d'agents de salut, programa d'emocions...

⁽⁷⁾Per a més informació, consulteu l'apartat 8: Educació social i treball col·laboratiu: una experiència d'èxit de treball col·laboratiu.

Exemples

Altres programes que també duen a terme únicament els educadors/es socials són: preparació de permisos, els programes motivacionals de: drogues, violència de gènere (VIGE), delictes violents (DEVI), delictes sexuals (SAC), programes de lleure (cinefòrum, ludoteca, taller literari...), jornades puntuals, etc.

- **Programes relacionats amb els fets delictius**⁸: programa de conducta delictiva, programes de conductes addictives intensius, programa de tractament de l'alcohol, programa de control de les agressions sexuals (SAC), programa per a persones que han comès delictes violents (DEVI), programa per a persones que han exercit violència de gènere (VIGE), etc.
- **Activitats que duen a terme altres professionals** com ara mestres, bibliotecaris, monitors artístics, mediadors, monitors esportius, voluntaris, formació reglada⁹, biblioteca, tallers artístics¹⁰, ràdio, músics, teatre, fotografia, ioga, activitats esportives, activitats d'animació sociocultural, etc.
- **Activitats que porta a terme el Centre d'Iniciatives per a la Reinserció (CIRE)**: cursos de formació ocupacional¹¹ i tallers productius.

⁽⁸⁾Normalment es duen a terme per dos o tres professionals conjuntament, encara que no sempre és així.

⁽⁹⁾Tots els nivells escolars que hi ha a l'escola ordinària.

⁽¹⁰⁾Pintura, cistelleria, cartró pedra, ceràmica...

⁽¹¹⁾Fontaneria, gas, electricitat, confecció industrial, ofimàtica, aire condicionat, etc.

Mitjançant aquests programes i activitats es pretén treballar diferents aspectes que envolten la vida d'una persona: ocupació del temps d'oci, adquisició i/o consolidació d'hàbits laborals, formació, donar eines per resoldre diferents situacions, obrir espais de reflexió, etc. De tal manera que es puguin arribar a treballar el màxim de variables que han portat la persona a la presó.

En funció de les circumstàncies personals de l'intern/a, de les seves necessitats i dels seus interessos, del tipus de delictes que hagi comès i del temps aproximat de condemna o de la mesura cautelar de privació de llibertat se li inclouran uns o altres programes en el programa individualitzat de tractament (PIT).

3) Sistema d'Avaluació i Motivació (SAM)

El Sistema d'Avaluació i Motivació (SAM) neix quan desapareix la redempció de pena pel treball. Intenta ser un element motivador per a animar els interns/es a participar en les diferents activitats i en els programes.

- **Objectius:** avaluar l'evolució dels interns/es, motivar-los perquè aconseguixin millors resultats i disposar d'informació actualitzada sobre els programes i activitats que fan. El SAM avalua tres àrees: les activitats que fan els interns/es, la seva conducta i les sortides a l'exterior (si en tenen). Cada àrea té associat un nombre determinat de crèdits i la suma d'aquests dóna una puntuació que permet establir el nivell d'avaluació (A, B, C o D) de l'intern/a. La valoració més alta és el nivell A i la més baixa el nivell D. Cada nivell té associats uns beneficis determinats¹².
- **Àrea d'activitats:** el responsable de cada activitat fa un full de valoració en què s'avalua l'assistència, el rendiment i l'actitud; 3 és la puntuació màxima i 0, la mínima. El conjunt de les puntuacions de totes les activitats en què està donat d'alta l'intern/a dóna la puntuació en aquesta àrea, que pot ser quaranta-cinc crèdits com a màxim.
- **Àrea de conducta:** s'avalua tant la "bona conducta" com la "mala conducta". Així en el primer cas es poden aconseguir el que s'anomenen *fets positius*, que és una valoració extraordinària per algun fet puntual¹³. "La mala conducta" s'avalua amb els expedients disciplinaris; si una persona en té, descompten puntuació. La diferència de puntuació entre fets positius i expedients disciplinaris dóna el nombre de crèdits en aquesta àrea.
- **Àrea de sortides:** només s'avaluen els interns/es que estan sortint sia de sortida programada (acompanyats per professionals del centre), sia de permís o en tercer grau. Si es fa un bon ús de la sortida, se sumen crèdits, i si no es resten. Totes aquestes variables es posen en un programa informàtic i cada trimestre els interns/es poden saber a quin nivell estan.

⁽¹²⁾Vis-a-vis extra, avançar la llibertat condicional a les 2/3 parts de la condemna, reduir el temps de cancel·lació d'una sanció...

⁽¹³⁾L'intern/a ajuda els professionals en una situació de crisi, fa alguna tasca que no li correspon...

Els professionals de tractament tenen en compte aquests nivells a l'hora de fer una valoració de l'intern, ja que orienten sobre quina ha estat l'evolució de l'intern/a. En aquest sentit, s'entén que una persona que aconseguix el nivell A és una persona que està participant en activitats, té una bona conducta i ha aprofitat el temps d'internament per treballar aquells aspectes marcats en el

seu pla de treball. En canvi, una persona que tingui nivells D significa que no està participant en activitats, o bé que té expedients disciplinaris o les dues coses, i per tant, no està seguint el pla de tractament proposat.

4) Els permisos de sortida

Els permisos de sortida són una part essencial del tractament penitenciari, ja que permeten iniciar el retorn al medi exterior d'una manera progressiva i anar treballant les variables que això implica. N'hi ha de diferents tipus:

- **Permisos extraordinaris:** responen a raons humanitàries i de dignitat humana (mort o malaltia de familiars, naixement de fills/es, etc.). Tots els interns/es els poden tenir, independentment de la seva situació penal (penats o preventius) i penitenciària (classificats en primer, segons o tercer grau de tractament). El temps concedit serà el necessari per a la finalitat empleada, sense excedir els set dies naturals. Cal prendre les mesures de seguretat adequades¹⁴.
- **Permisos ordinaris:** tenen com a objectiu principal “preparar la vida en llibertat” i responen a la idea de resocialització. Es poden tenir un màxim de trenta-sis dies l'any (interns/es classificats en segon grau) i de quaranta-vuit (els/les classificats en tercer grau, a més dels caps de setmana i festius), repartits de manera equitativa entre els dos semestres de l'any. Com a molt, es poden tenir sis dies seguits de permís. Els requisits per a la seva concessió són: estar penat, classificat en segon o tercer grau de tractament, tenir complerta 1/4 part de la condemna, no observar mala conducta (absència d'expedients disciplinaris) i tenir un informe favorable de l'equip de tractament. Així, doncs, l'equip de tractament a més de valorar els requisits objectius que preveu el Reglament penitenciari¹⁵ té en compte altres variables de tipus individual com la implicació, participació i valoració en el conjunt dels programes en els quals ha participat l'intern/a, el nivell del SAM, el delictes comès, la trajectòria delictiva, el temps restant de condemna, l'abstinència al consum de drogues, mal ús de permisos anteriors, pagaments de la responsabilitat civil, situació familiar, documentació en el cas dels estrangers, aspectes de la personalitat, etc. Conjugant totes aquestes variables, tant les més objectives com les més subjectives, l'equip valora la idoneïtat o no de gaudir d'un permís de sortida en cada cas concret.
- Per a concedir un permís de sortida, el procediment que cal seguir és el següent: sol·licitud de l'intern/a, estudi per part de l'equip multidisciplinari (es fan reunions de permisos cada dos mesos), informe de l'equip amb la valoració del cas i els condicionaments i/o mesures de control que es creguin oportunes¹⁶ elevació a la Junta de Tractament, la qual pren un acord que pot ser favorable (concessió) o desfavorable (denegació).

⁽¹⁴⁾Acompanyats de la força pública, analítica de control de substàncies tòxiques al reingrés, prova d'alcoholèmia al reingrés, etc.

⁽¹⁵⁾Per a més informació consulteu Diversos autors, 2000, p. 132.

⁽¹⁶⁾Visita a un centre d'atenció i seguiment de drogodependències (CAS), analítica al reingrés, prova d'alcoholèmia al reingrés, visita a la treballadora social, etc.

- Una vegada aprovat per la Junta, s'ha d'elevat la proposta al Jutge de Vigilància Penitenciària (JVP), que és la figura encarregada d'aprovar o desestimar els permisos superiors a dos dies o al centre directiu (CD) si són permisos fins a dos dies. El JVP o el CD han de fer arribar la seva decisió al centre penitenciari i aquest l'ha de complir, tant si ha seguit les seves indicacions com si la decisió és una altra. En cas que la Junta de Tractament no aprovi la sol·licitud de permís de l'intern/a, aquest pot recórrer al JVP i també pot presentar recurs a l'Audiència Provincial.
- **Permisos de cap de setmana:** en poden gaudir interns/es classificats en tercer grau. No es compten en el límit dels quaranta-vuit dies anuals.

5) La gestió del risc: l'escala Riscanvi

Aquesta és una variable molt nova dins el tractament penitenciari; per això, li hem dedicat un bloc concret, el podeu consultar en el punt 7 (La gestió del risc a l'àmbit penitenciari).

Així, doncs, totes aquestes variables que hem anat descrivint formen part del tractament penitenciari que intenta promoure el creixement personal, la millora de les capacitats i habilitats socials i laborals, el vincle amb la cultura, i en definitiva, la superació dels factors que van motivar les conductes criminals.

5. L'educador/a social penitenciari: qui som i què fem?

5.1. Qui som

La figura de l'educador/a social a presons ja apareix en la LOGP 1/1979, en l'article 69, d'una manera molt supèrflua i ambigua. Des de llavors, i especialment, amb la creació dels Estudis d'Educació Social, un llarg itinerari de definicions professionals s'ha anat confegint.

La Llei 24/2002, de 18 de novembre, del Parlament de Catalunya de creació de l'especialitat d'Educació Social en el cos de diplomats de la funció pública de la Generalitat de Catalunya representa una fita en el reconeixement professional dels educadors/es socials i estableix el procediment pel qual s'ha d'anar produint la lenta però inexorable formalització de la professió. Un dels aspectes característics de la conformació del col·lectiu d'educadors/es socials a les presons de Catalunya ha estat la heterogeneïtat de les formacions universitàries d'inici ja que, abans de la Llei 24/2002, era un lloc de treball al qual s'arribava per promoció interna i no per especialitat concreta¹⁷.

⁽¹⁷⁾Els/les funcionaris/àries de vigilància podien accedir a la plaça d'educador/a social si complien alguns requisits, però, no calia tenir l'especialitat d'educador/a social.

En aquest moment, doncs, tenim dos grans grups d'educadors/es socials que treballen a les presons: d'una banda, una gran bossa d'interins/es que han de tenir la diplomatura d'Educació Social, però que no han pogut optar mai a fer unes oposicions per consolidar la plaça, i de l'altra, educadors/es amb plaça consolidada (la relació laboral que tenen amb l'Administració és de funcionaris/àries), que són persones amb una llarga trajectòria laboral que van accedir a la plaça d'educador/a social per promoció interna des de llocs de funcionariat (no necessàriament són diplomats en Educació Social) i que van poder participar en torns especials de promoció interna (si tenien titulació de grau mitjà) per a l'accés a l'especialitat d'Educació Social del cos de diplomats de la Generalitat, passant així del grup C al grup B, ja que estaven fent les mateixes funcions cobrant menys.

La figura de l'educador/a social a presons, doncs, tot i fer molts anys que existeix, encara no està del tot regulada pel que fa a la relació laboral amb l'Administració. Aquest fet, afegit a la realitat canviant de les presons en els darrers anys, ha fet que la figura de l'educador/a social hagi estat poc clara quant a les funcions que cal desenvolupar.

La tradició ens situa en el marc de l'animació sociocultural: dinamització d'espais, tallers d'arts plàstiques i manualitats, esport, teatre, etc. Es tractava, sobretot, que els interns/es "estiguessin entretinguts/udes".

En la dècada de 1990, però, milloren les condicions de vida als centres i es comença a plantejar un enfocament nou pel que fa al concepte de *tractament*. Es comença a parlar de *programes específics*. Els primers van ser en el marc de les conductes addictives,

“[...] s’aprofita que molta de la gent que estava exercint d’educador/a en aquell moment era de formació psicòleg/òloga i se sentia còmode portant a terme aquests tipus de programes” (Boó i Sancenón, 2011, p. 13).

A partir d’aquí, l’especialització en els programes i, també, en les diferents disciplines ha anat creixent.

Així, si abans es pensava que l’educador/a no tenia un discurs propi, i que per tant es podia fer càrrec de qualsevol programa i activitat perquè només era “un ajudant”, actualment s’està treballant per canviar aquesta concepció i els/les educadors/es estan construint discurs i elaborant materials de caire educatiu per poder fer la feina des de la seva disciplina.

Des del 2002 els/les educadors/es socials dels centres penitenciaris tenen el Programa marc d’educació social dels centres penitenciaris que

“[...] inclou un conjunt d’accions en el camp de l’educació no formal amb l’objectiu de convertir l’espai social de la presó en un entorn educatiu i donar resposta a diverses necessitats de les persones: relacions interpersonals, capacitat de comunicació, responsabilitats com a membres de la societat, etc.” (Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, 2008, p. 16).

Així, doncs, és un intent per coordinar esforços, unificar llenguatges, orientacions, metodologies, maneres de fer, procurant que aquest camp de treball tingui una identitat pròpia.

El Programa marc del 2002 parteix d’una educació social que:

- “Potencia l’autonomia de les persones mitjançant estratègies didàctiques.
- Permet que les accions educatives atenguin tant el procés general de socialització dels individus com les situacions d’inadaptació social.
- Promou les capacitats i pràctiques que condueixen a tractes interpersonals respectuosos.
- És dinamitzadora d’espais socials: que els espais socials passin a ser educatius.
- S’orienta per un principi de transversalitat, que aconsegueixi involucrar altres professionals que operen en altres espais, amb diferents metodologies i que realitzen tasques diferents.
- Conjunta coneixements teòrics i pràctiques educatives que obliguen els professionals a una formació permanent”

Diversos autors, 2011, p. 12.

Des del 2008 aquest programa està en revisió per tal d’intentar adequar la figura de l’educador/a i les seves funcions al nou context social de les presons.

5.2. Què fem: funcions de l'educador/a social en l'àmbit penitenciari

Entenem per *funcions professionals*

"[...] aquelles que es comprenen dins dels camps de responsabilitat de l'educador social en una institució o en un marc d'actuació definit, i que es troben en relació directa amb les accions i activitats corresponents als nivells formatius d'estudi universitari i/o assumides per formació o experiència. Aquestes accions i activitats s'engloben tenint en compte el nivell de particularitat i especificitat del professional que les posa en marxa, les sosté i en dóna comptes" (ASEDES, 2007, p. 36).

Seguint els acords signats per l'Administració i els sindicats¹⁸ en relació a les funcions que han de desenvolupar els educadors/es socials en un centre penitenciari, podríem parlar, a grans trets, de tres funcions generals: atenció grupal, atenció tutorial i tasca de caire institucional.

⁽¹⁸⁾Acord, de 16 de febrer del 2011, signat per CATAAC, CCOO, DGSPiR i UGT sobre "Les funcions dels/de les educadors/es socials en l'àmbit penitenciari."

1) Atenció grupal amb els interns/es

- Es fa, sobretot, essent "**agents de l'educació**" en els programes i activitats de tractament amb els interns/es. Els/les educadors/es, com hem comentat, imparteixen un gran nombre de programes: educació intercultural, educació ambiental, educació per a la mobilitat segura, programa de conductes addictives, programa de control de les agressions sexuals (SAC), programa de delictes violents (DEVI), programa de violència de gènere (VI-GE), programa de preparació de permisos, etc.
- Motivar els interns/es per a la participació i implicació en els diferents programes i activitats del centre.
- Elaborar, seguir i avaluar els programes socioeducatius per mitjà de la Plataforma e-Catalunya de la qual parlem en l'apartat 6.
- Organitzar i executar jornades culturals i actes puntuals a l'interior dels centres penitenciaris, com, per exemple, preparar la festa de la Mercè, el dia de Sant Jordi, Nadal, etc.
- Dinamitzar espais i activitats d'animació sociocultural a l'interior dels centres penitenciaris.

Citació

Seguint Violeta Núñez (1999, p. 43) "[...] la función del agente de la educación social es abrir a los sujetos la posibilidad de acceso a nuevos lugares en lo social y cultural, propiciando la conexión (o, en su caso, la reconexión) en las redes de la sociedad de época".

En relació al tema dels programes de tractament cal tenir en compte la "contradicció" que representa el fet d'entendre l'educació com a procés en el qual un factor molt important és la predisposició a aprendre del subjecte de l'educació:

"[...] aquel sujeto humano dispuesto a adquirir los contenidos culturales que lo social le exige, en un momento dado, para integrarse (acceder, permanecer, circular) a la vida social considerada normalizada."

Núñez, 1999, p. 46.

I el fet que la realitat dels centres penitenciaris és que hi ha una població privada de llibertat que pot fer un ús instrumental d'aquests programes com a manera d'aconseguir els beneficis penitenciaris; per tant, estariem parlant d'una motivació extrínseca. Cal, doncs, formular programes motivadors en ells mateixos que parteixin dels interessos dels interns/es per tal que els vegin útils per a aconseguir eines de cara a la sortida.

2) Atenció tutorial als interns/es

“A grans trets, la funció tutorial remet a la responsabilitat que es deriva d'un acompanyament i orientació individual, incorporant tasques com la planificació, el seguiment i l'avaluació de les accions educatives i d'atenció.”

Comunitat d'educadors socials de centres penitenciaris del programa Compartim, 2009, p. 7.

A les presons, sota el marc de l'atenció individualitzada, neix el concepte de *tutoria*: les primeres experiències són de l'any 1991 i es concreten amb la creació del programa d'atenció individualitzada (PAI) l'any 2003. En un primer moment, quan va prendre força tot el tema de l'atenció als interns/es totes les figures professionals penitenciàries, podien exercir tasques de tutor/a. Des de fa uns quants anys, aquestes tasques han quedat relegades als educadors/es socials (exceptuant-ne algun centre). Així, doncs, quan un intern/a arriba al centre, se li assigna un tutor/a (educador/a) que és el seu referent mentre romangui en aquell mòdul.

Seguint Diversos autors (2011, p. 13), les funcions de l'educador/a- tutor/a en l'atenció tutorial són:

- Conèixer els interns/es assignats per tal de conèixer-ne els interessos, capacitats, necessitats quotidianes, potencialitats, etc. per tal de poder oferir-los un programa individualitzat de tractament (PIT) tan acurat als seus interessos com sigui possible.
- Informar l'intern/a sobre el funcionament i les característiques del centre i de la unitat de vida assignada, i també de la normativa, l'oferta d'activitats i programes, els acords que se'n prenen... I, en general, de tots els aspectes que la persona tutoritzada pugui necessitar per fer vida al centre.
- Orientar, motivar i ajudar l'intern/a en les diferents àrees: personal, escolar, professional, ocupació del temps... tot donant-li eines i recursos, o bé derivant-lo als professionals especialistes en aquella àrea concreta.
- Participar en l'elaboració del Programa individualitzat de tractament de l'intern/a tutoritzat.
- Fer un seguiment de l'evolució de l'intern/a des del moment de l'ingrés fins al moment de sortir, o que canviï d'ubicació.

- Fer de mediador en situacions de crisi i conflicte i de canvis inesperats en la seva situació vital i penitenciària.

Arribats a aquest punt, fem un parèntesi en l'explicació de les funcions dels educadors/es, per remarcar la importància del concepte d'*atenció individualitzada*:

"[...] eix metodològic que implica una presa de posició: una posició ètica envers el subjecte d'atenció, considerant l'individu com a subjecte social. Aquesta darrera consideració garanteix que s'assumeix la particularitat de cada un dels individus amb els quals es treballa: suposa incorporar-la al treball quotidià com a part fonamental. Més enllà, doncs, de les diferents funcions que un professional duu a terme en el marc de les pràctiques professionals, l'atenció individualitzada incorpora un marc metodològic transversal" (Comunitat d'educadors socials de centres penitenciaris del programa Compartim, 2009, p. 7).

En aquest sentit, tant les funcions descrites en el punt 1 com en el 2 englobarien aquesta mirada de l'atenció individual, malgrat estiguem en un grup, cal saber veure les individualitats de la persona.

3) Institucional

És tot allò que fa referència als informes, a la formalització de documentació i a la coordinació. En aquest sentit:

- **Elaboració d'informes** en tots aquells casos en què se li demani informació escrita i, de manera preceptiva, en aquells casos en què l'autoritat judicial o el centre directiu ho demanin de manera explícita (informes de conducta, de permisos, de classificació, etc.).
- **Formalització de documentació establerta:** agenda de tractament, omplir els ítems de l'escala Riscanvi, full de valoració d'activitats, fets positius, notificacions dels acords presos en junta sobre permisos, notificacions i revisió del SAM, planificació d'activitats, autoritzacions, comandes de material, justificants, ordres de sortida de mòdul, etc.
- **Coordinació en sentit ampli:** assistència a les reunions de l'equip multidisciplinari, assistència a la reunions d'educadors/es socials, coordinació amb diferents professionals i amb la resta d'educadors/es socials del centre.

En relació a aquest punt, cal dir que en els darrers anys hi ha hagut un augment important pel que fa a la tasca més administrativa. L'especialització del tractament ha portat tota una sèrie de protocols i ítems als quals cal donar resposta. Aquí és on recau el perill sobre el que ens alerta Núñez:

Lectura recomanada

Per tal d'aprofundir més en aquest tema es recomana la lectura de la publicació escrita per la Comunitat d'educadors socials de centres penitenciaris del programa Compartim (2009). *Reflexions metodològiques dels educadors socials de centres penitenciaris entorn de l'atenció individualitzada*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia. En línia a <http://www20.gencat.cat/docs/Justicia/Documents/ARXIUS/PC-Compartim-reflexions_metodologiques_2009.pdf>

“[...] aparece el educador como aplicador de protocolos en sus actuaciones: un único modelo de documentación con unas directrices muy marcadas, protocolos de observación que dirigen las miradas hacia cuestiones previstas, proyectos educativos que señalan pocos objetivos exclusivamente educativos, informes semestrales con ítems ya trazados sobre lo que se ha de evaluar [...]. Nos encontramos, así, con un educador que actúa como garante de la norma única, donde el protocolo aparece como la herramienta perfecta para ejercer ese control: por un lado, el control sobre el sujeto y sus movimientos; por otro lado, un educador sin capacidad de decisión, es decir, controlado en sus movimientos” (Núñez, 2010, p. 195).

És important, doncs, prendre consciència d'aquest fet per tal no perdre la mirada crítica, l'especificitat educativa i l'aplicació de l'atenció individualitzada (en el sentit comentat anteriorment) en les nostres actuacions.

Aquests tres blocs són, a grans trets, les funcions que desenvolupa un educador/a social en un centre penitenciari.

Hem d'apuntar, per acabar, que fins a l'any 2011 cada centre i, fins i tot, cada educador/a es podia organitzar la feina segons el seu criteri, i donar més pes a una funció o altra depenent de diverses variables puntuals (accés d'informes, accés d'ingressos nous, absències al centre, muntatge de jornades i actes puntuals, etc.). Però, des de l'any 2011, la Direcció General de Serveis Penitenciaris ha estandarditzat aquestes funcions i les ha quantificat de tal manera que cada una d'aquestes funcions té un nombre d'hores assignades per tal de desenvolupar-la. Aquest acte entra en la lògica, que hem comentat anteriorment, de control i protocol·lització, deixant de banda variables: personals, estructurals, organitzatives de cada centre i persona (cal dir que aquesta distribució de tasques afecta tot el personal de rehabilitació).

Per aquest motiu és important que, malgrat tot això, l'educador/a tingui en compte que les seves funcions van encaminades a aconseguir:

- “La incorporació del subjecte de l'educació a la diversitat de les xarxes socials, entesa com el desenvolupament de la sociabilitat i la circulació social.
- La promoció cultural i social, entesa com a obertura a noves possibilitats de l'adquisició de béns culturals, que amplii les perspectives educatives, laborals, d'oci i participació social”

ASEDES, 2007, p. 11

6. Reptes i elements significatius per als educadors /es socials de l'àmbit penitenciari

El concepte de *tractament* ha anat canviant al llarg d'aquests anys d'història cap a una ampliació i especialització; això ha repercutit en les funcions dels educadors/es socials que treballen a les presons que, “de retruc”, han vist com aquestes s’han anat modificant. A més, com hem comentat, la feina de l’educador/a social no ha estat mai una feina amb unes funcions clares i específiques, ja que és una disciplina que ha patit canvis també en ella mateixa, sobretot a partir de l’entrada de la Llei 24/2002, de 18 de novembre, del Parlament de Catalunya de creació de l’especialitat d’educació social en el cos de diplomats de la funció pública de la Generalitat de Catalunya. Per tot això, creiem important destacar alguns elements significatius, que es poden convertir en reptes per les peculiaritats del sistema, que l’educador/a ha de tenir en compte:

- **Passar del simple entreteniment a l’acció educativa.** Les activitats i els programes que es desenvolupen en el marc de l’educació social han de tenir un contingut educatiu, han de transmetre continguts valuosos. Facilitar que durant l’estada a presó puguin descobrir, redescobrir i fer seus aprenentatges que els siguin útils per a funcionar en una xarxa social àmplia.
- **No infantilitzar:** són persones adultes, no tractar-les com si fossin infants pensant que no poden entendre certs conceptes. Cal donar elements de valor, que tinguin un contingut i, el més important, que els serveixin quan surtin a l’exterior. Uns continguts amb un “valor social”.
- **No moralitzar:** en el sentit d’imposar una manera de veure el món, ni pensar que nosaltres “sabem el que els convé”. Aquesta és la tendència que s’ha seguit dins l’àmbit penitenciari, una tendència que tendeix més al control social que a allò culturalment necessari, i que influeix en l’estil de vida i en la formació del caràcter de les persones jutjant les intencions i assimilant la persona a la categoria que la representa.
Així, doncs, si bé no podem decidir per l’altre, sí podem crear espais en què les persones se sentin motivades per aprendre i puguin accedir “al coneixement”. Cal, doncs, crear espais que siguin interessants i útils per tal que les persones els vegin com a significatius per a elles. Igualment, cal possibilitar processos de responsabilització i d’habilitació per tal que els subjectes se sentin que pertanyen al cultural ampli i no es quedin fixats en una categoria (toxicòman, delinqüent, violent...), és a dir, a la seva dificultat.

“[...] nuestra función es presentarles aquellos bienes culturales de los que aún no disponen, no decidir si les corresponden o no, si son aptos o no, si lo merecen o no... Ellos ya decidirán sobre qué les conviene. Nuestra tarea es más modesta y a la vez crucial: garantizar que puedan acceder a lo que les pertenece” (Núñez, 1999, p. 56).

Citació

“Quien tenga a su cargo la educación de alguien debe poner en ello toda su energía, ha de multiplicar las sollicitaciones, ha de comunicarle los saberes y los saber hacer más elaborados, ha de equiparle cuanto más mejor para que, cuando deba encararse solo al mundo, pueda asumir lo mejor posible las opciones personales, profesionales o políticas que tendrá que tomar” (Meirieu, 1998, p. 28).

- De només **executar els continguts a elaborar-los**. L'oportunitat d'intercanvi d'experiències i coneixements entre educadors/es és un dels aspectes més ben valorats en el nostre àmbit professional.

El valor d'aquestes experiències d'intercanvi ha anat evolucionant al dictat del coneixement que s'ha anat destil·lant des del programa Compartim del Departament de Justícia, una iniciativa capdavantera en l'aplicació de la innovació a l'àmbit de l'Administració pública, que ha apostat per explicar i fer comprendre quines eren les dimensions en què s'emmarcaven aquestes experiències professionals.

Una d'aquestes dimensions és l'anomenada *gestió del coneixement*, concepte que intenta definir el capital intel·lectual de les organitzacions. Amb aquest concepte representem l'aflorament i l'aprofitament del coneixement informal que totes les persones que treballen per les organitzacions han adquirit pel mateix desenvolupament de les seves funcions i dels seus interessos personals. Aquest coneixement, moltes vegades, no es recull explícitament, i comporta una pèrdua de valor per a la mateixa organització. El seu redescobriment està evidenciant que representa un intangible que permet extreure el màxim aprofitament del coneixement que atresoren les organitzacions. Aquesta dimensió de la gestió del coneixement ha estat un dels eixos sobre els quals s'ha anat edificant l'experiència de la **comunitat de pràctica** dels educadors socials dels serveis penitenciaris i que li ha permès generar una producció bàsica de documentació pròpia que està servint per a proporcionar la professió en el sentit que els educadors/es socials creuen que tenen més possibilitats de creixement i utilitat.

- Les comunitats de pràctica (COP) com a eina metodològica formulen una organització de la feina basada, segons Jay Cross (2006), en el següent:
  - Un estil de relació horitzontal entre els seus membres que es pot manifestar en formes i convencions de relació i llenguatge pròpies que faciliten la reflexió grupal.
  - Comparteixen uns objectius, interessos i necessitats sobre el sentit de la seva professió.
  - L'estructura pot ser diversa. En el cas de l'experiència del programa Compartim, la clau del seu èxit ha estat definir la figura del moderador/a com el catalitzador de les energies del grup de referència. Una altra part clau és la d'identificar el grup d'entusiastes que han d'encapçalar els subgrups de treball en què es generarà la innovació i els productes que es consideraran útils per al grup professional.
  - Les COP treballen per trobar respostes als problemes que identifiquen com a importants pels col·lectius en què apareixen.

Exemple

La comunitat de pràctica dels educadors socials dels centres penitenciaris de Catalunya treballa sobre una plataforma tecnològica administrada pel Centre d'Estudis Jurídics i formació especialitzada del Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya dissenyada especialment per a l'intercanvi i elaboració de la informació en un entorn web 2.0. L'experiència ha demostrat que la utilització intensiva d'instruments de comunicació asíncrona com el correu electrònic i els fòrums virtuals ha permès una comunicació fluida i un apropament que ha provocat una confluència d'interessos i objectius entre els educadors/es de diferents centres penitenciaris amb cultures i trajectòries formatives i laborals força variades.

Web recomanat

En l'enllaç <http://ves.cat/aFRO>, a la pàgina del Departament de Justícia trobareu la producció de continguts propis dels educadors/es socials dels temes més interessants, com poden ser toxicomanies, educació intercultural, educació sexual i afectiva, educació pel lleure, mobilitat segura, atenció individualitzada, etc.

- Les COP que treballen en línia es comuniquen mitjançant recursos electrònics variats i són especialment generadors de continguts a la xarxa.
- Els membres de la COP prenen el compromís d'una participació en el grup que fa que es generin llaços emocionals intensos.

- Superant la perspectiva reeducadora

Com hem dit en el primer apartat d'aquest capítol, la normativa reguladora de l'execució penal consagra la perspectiva reeducadora com a bàsica en el contingut dels professionals que operen des de l'àmbit del tractament penitenciari.

Aquest posicionament ja el vam començar a reconsiderar des de la publicació *Reflexions metodològiques dels educadors socials de centres penitenciaris entorn de l'atenció individualitzada...* (2009) i, tal com assenyalava Moyano (2007), vam posar de manifest que aquesta perspectiva es podia considerar regressiva perquè redueix les possibilitats de l'individu a un espai on les seves dificultats es fixen i es marquen itineraris que l'educació, en sentit ampli, intenta superar. Aquesta nova perspectiva ens hauria de portar cap a una oferta de nous aprenentatges culturals valuosos que ens allunyés de les deficiències i les tares que poden ancorar als subjectes en el seus problemes.

Així, doncs, seguint en la línia apuntada més amunt, un altre vessant d'aquesta perspectiva seria posar l'accent de la nostra feina en el concepte d'educació més que en l'adjectiu *social*, buscant el costat educatiu en el nostre quefer enfront d'aquell més contenidor i problemàtic.

Per això, cal tenir en compte no homogeneïtzar, ser capaços de detectar les individualitats de la persona. D'aquesta manera, podrem partir dels interessos particulars de cada persona per intentar connectar amb quelcom propi que atorgui sentit al que estan treballant. Per això, cal superar la "pedagogia del dèficit" que parteix de les mancances i necessitats per començar a parlar de potencialitats i interessos.

- D'interns/es a **subjectes de l'educació**

Per tal de possibilitar l'accés a aquest lloc cal que tinguem en compte les persones per la seva individualitat; que els atribuïm possibilitats, en el sentit de confiar-hi *a priori* sense saber si l'altre respondrà; que puguin assumir responsabilitats i que la persona estigui disposada a aprendre.

Per tant, el treball educatiu amb persones adultes ha de tenir i ha de partir de la voluntat, la responsabilitat i la capacitat de decisió del subjecte per voler ocupar aquest lloc que ofereix el sistema, en general, i els agents educatius, en particular. Un lloc que ha de traspasar els murs de la presó i possibilitar que la persona trobi un lloc propi en l'estructura social que li permeti intregar-se i circular per la vida social considerada "normalitzada".

“Podemos decir que ante las lógicas actuales de desregulación y pérdida de garantías para los sujetos en general y los destinatarios de la educación social en particular, se hace evidente la necesidad de apostar por la educación en el sentido fuerte. La educación como la oferta de recursos (simbólicos, culturales, sociales) para que el sujeto pueda construirse lo más sólido posible en un mundo con tendencia a la disolución, para que pueda ocupar lugares con identificaciones ricas y diversas, para que pueda legitimarse en sus derechos culturales. En definitiva, que pueda ocupar un lugar como sujeto de la educación” (Núñez, 2010, p. 230).

“Y he ahí la dificultad: la instrucción es obligatoria, pero no tenemos poder sobre la decisión de aprender. Ésta no es producto de ninguna «causa» mecánica, no se deduce de ningún modo de ser hipotético, no puede pronosticarse a partir de ningún análisis a priori. La decisión de aprender cada cual la adopta solo, por razones que, sin embargo, no son las propias de quien la adopta” (Mirieu, 1998, p. 79).

- **Repartir les responsabilitats**

A l'hora de parlar de responsabilitats és important tenir en compte que no sols l'intern/a és responsable o irresponsable, sinó que l'agent de l'educació i la societat també ho són. No pretenem fer una anàlisi exhaustiva de totes les responsabilitats que ha d'assumir cadascun, però sí donar algunes idees que cal tenir en compte.

Fins ara hem parlat bàsicament de la responsabilitat del subjecte, en el sentit de voler aprendre i fer-se seus els valors socialment importants. Per fer aquest procés, és important:

“[...] atribuir responsabilidad al sujeto. Asumir responsabilidad será condición para que el individuo destinatario de una acción pueda construirse como sujeto de la educación. Para que un sujeto pueda adquirir responsabilidad, previamente hay que atribuírsela. Atribuir responsabilidad implica trabajar con una ética de las consecuencias y no desde un discurso moralizante. No se trata de transmitir una moral (lo bueno y lo malo – lo correcto y lo incorrecto) se trata de poner al sujeto en el lugar de la pregunta y en confrontación con las consecuencias de sus actos con relación a su proceso de socialización. En este punto algo de la responsabilidad puede emerger” (Núñez, 2010, p. 235).

Així, doncs, aquesta responsabilitat també té a veure, com hem apuntat, amb l'agent de l'educació, en general, i amb els educadors/es socials, en particular. A més, hi ha la responsabilitat envers els continguts que es transmeten; ja hem comentat en altres apartats que han de ser socialment acceptables i valuosos per permetre als interns/es no desvincular-se del món exterior. Però, a més, han de recollir els interessos de les persones i donar-los un valor social admes i admissible.

Aquest fet aposta per uns educadors/es motivats i interessats per la seva feina, que es reciclin i estiguin atents als valors socials del moment.

També és responsabilitat de l'educador/a social el temps, entès en un doble vessant: el seu temps, en el sentit de donar-se un temps per pensar, elaborar continguts, revisar i reflexionar sobre els seus supòsits pedagògics, fer acords amb altres professionals... I el temps del subjecte, tenint en compte que tot treball educatiu necessita un temps i que no sempre coincideix amb el temps institucional (durada de la pena, requisits temporals per a accedir als progra-

Citació

“La responsabilidad del educador en este tema es particularmente reseñable. Por un lado, no debe confundir su interés con el del sujeto pero, por otro, tiene que poner en juego, desde el comienzo, su propio interés profesional”
Núñez, 1999, p. 52.

Exemple

Avui en dia, és imprescindible començar a formar els interns/es en temes d'alfabetització digital, ja que és un “contingut d'època” que vincula amb el món i prepara per a la sortida a l'exterior.

mes de tractament...) amb el temps personal dels interns/es (motivació, interessos...). Cal prendre consciència, doncs, d'aquests temps i mirar d'ajustar-los, en la mesura del possible.

I amb relació a la societat, esbossar la responsabilitat política d'organització del sistema penitenciari català que fa una aposta clara pel tractament penitenciari, però, entès d'una manera determinada (com s'ha pogut anar intuïnt al llarg del document) i que li costa moure i canviar els paradigmes, les actuacions i les dinàmiques i actualitzar-se.

També hem de tenir en compte tot el tema dels prejudicis i estereotips vers el sistema penitenciari i les persones tant que hi treballen, com que hi estan internes. I un gran desconeixement de què és una presó, que a més, s'alimenta del que es publica en els mitjans de comunicació i/o de les pel·lícules sobre aquesta temàtica, que no sempre representa tots els punts de vista i patint un biaix greu que no afavoreix el retorn dels interns/es a l'exterior.

Entenem que tots aquestes elements s'haurien de tenir en compte a l'hora de concebre, planificar, elaborar i executar qualsevol acció educativa per tal de no perdre de vista i complir l'encàrrec general que ens fa l'Administració i mantenir l'essència de les funcions pròpies dels educadors/es que es marquen en els *Documents professionalitzadors* (ASEDES, 2007, p. 31).

Exemples

Ús per part de determinats col·lectius de programes de tractament molt antics i no revisats, dificultats per a accedir a les tecnologies de la informació i la comunicació, reticències a l'hora de fer una aposta clara per la gestió del coneixement, no-supervisió externa del funcionament dels centres, etc.

7. La gestió del risc a l'àmbit penitenciari

L'àrea de tractament dels centres penitenciaris de Catalunya que hem anat descrivint en els apartats anteriors es troba en aquests moments immersa en un procés d'adaptació a un nou model de gestió i avaluació del risc de violència anomenat *Riscanvi*. Aquest fet no és nou al Departament de Justícia, perquè ja es va produir als centres de justícia juvenil del Departament amb la implantació del programa de gestió i avaluació del risc de violència anomenat *SAVRY*, les bases del qual han estat qüestionades per Núñez (2010). Davant d'aquesta realitat exposarem, en primer lloc, les finalitats d'aquest model de gestió de la població penitenciària tal com s'expressa des de l'Administració, i a continuació donarem el contrapunt a aquesta pràctica des de l'àmbit de coneixement de l'educació social.

7.1. El projecte Riscanvi

L'inici del projecte Riscanvi es remunta a l'any 2007 com a conseqüència de les recomanacions de la Comissió per a l'Estudi de les Mesures de Prevenció de la Reincidència en Delictes Greus¹⁹, impulsada per la Conselleria de Justícia i la Fiscalia Superior de Justícia de Catalunya. Aquestes recomanacions orientaven a l'establiment d'una avaluació i gestió del risc adreçat a tota la població penitenciària de Catalunya que fos útil per als operadors de l'Administració de justícia, serveis penitenciaris i policia.

⁽¹⁹⁾Resolució JUS/2363/200, DOGC núm. 4937, de 24 de juliol de 2007

Aquesta variable de gestió del risc s'incorporà a les valoracions dels equips de tractament l'any 2010 quan des de la Direcció General de Serveis Penitenciaris es fa arribar una escala que permet avaluar el risc de reincidència violenta, el Riscanvi.

La idea és que els professionals a qui se'ls ha encarregat aquesta tasca –juristes, psicòlegs/gues, treballadors/es socials i educadors/es socials– contestin a l'escala Riscanvi de tots els interns/es.

Aquesta escala utilitza un sistema informàtic que li permet emmagatzemar totes les dades que s'hi van incorporant i que permet finalment obtenir la valoració de risc del subjecte avaluat.

Així, quan arriba un intern/a s'obre el Riscanvi en la seva versió *screening*, que són deu ítems redactats en forma d'enunciat i que poden constatar qualsevol dels quatre professionals esmentats anteriorment, per mitjà d'evidències que s'obtenen de consultar documentació, d'entrevistes amb l'intern/a, d'entrevistes amb la família i/o de coordinacions amb altres professionals. Dades aparentment objectives detectades pels operadors/es.

Si el Riscanvi dóna una puntuació baixa en les quatre àrees que avalua²⁰, es tanca i es revisa als sis mesos. En canvi, si l'avaluació *screening* dóna alta en alguna àrea o hi deriva, cal passar el Riscanvi en la seva versió complerta.

⁽²⁰⁾Violència autodirigida, violència intrainstitucional, reincidència violenta i trencament de condemna.

En aquesta versió, les dades que cal posar-hi estan recollides en quaranta-tres factors de risc que poden ser **estàtics** o **dinàmics**. D'aquests quaranta-tres ítems, n'hi ha vuit que han d'avaluar els educadors/es socials, són aquests:

- Ítem 10. Conflictes amb altres interns
- Ítem 12. Expedients disciplinaris
- Ítem 16. Desajust infantil
- Ítem 18. Nivell educatiu
- Ítem 25. Pertinença a bandes delictives o té amics delinqüents
- Ítem 26. Pertinença a grups socials de risc delictiu
- Ítem 27. Rol delictiu destacat
- Ítem 43. Irresponsabilitat

Els altres factors de risc són valorats per la resta de membres de l'equip de tractament, cada professional els que té assignats. Avalua les mateixes àrees que en la versió *screening* i cal revisar-lo, també, als sis mesos.

Aquesta escala està adaptada a diferents perfils: homes/dones – preventius/penats – nacionals/estrangers, i utilitza un sistema informàtic potent que permet absorbir totes les dades que s'hi van incorporant i que permet, finalment, obtenir la valoració de risc –alt, mitjà, baix– dels subjectes, tal com hem comentat. L'objectiu que pretén el projecte és que amb aquesta puntuació els professionals tinguin una eina més per tal de fer un tractament més ajustat a les necessitats de l'intern/a²¹.

⁽²¹⁾Derivar-lo a un programa de tractament de la violència, fer seguiment psiquiàtric i/o incloure'l en el protocol de risc de suïcidi, buscar un recurs extern per tractar la violència, etc.

⁽²²⁾Nous delictes violents, trencament de condemna i conductes violentes adreçades a un mateix o als altres a l'interior dels CP

Així, doncs, podem resumir que els objectius generals del projecte segons es manifesta des de la Direcció General són els següents:

- Millorar les prediccions individualitzades del risc de violència futura²².
- Generalitzar l'aplicació d'eines de valoració del risc com a procediment de treball dels professionals penitenciaris.
- Introduir la gestió del risc com a eina d'intervenció.
- Potenciar la coordinació institucional en la detecció i en el seguiment dels casos.

I els objectius a llarg termini del Riscanvi són:

- Evitar els trencaments de condemna.
- Reduir la conflictivitat a la presó.
- Disminuir les autolesions greus.
- Prevenir la reincidència violenta.

- Ampliar les sortides i la semilibertat.

7.2. L'educació social enfront de la gestió i avaluació del risc als centres penitenciaris: un punt de vista crític

Com estem veient, la resposta de l'Administració a aquesta demanda de responsabilitat institucional que semblava sorgir de la mateixa societat es representa en un aprofundiment aparent de la idea de "prevenció social", d'evitació de "mals majors". Un posicionament d'aquest tipus arrela fàcilment en l'imaginari col·lectiu: davant una suposada amenaça cal una resposta, però ens podem instal·lar sense més en aquest escenari?

El concepte de *prevenció* cerca dos objectius: d'una banda, una legitimació de la intervenció social sempre a la cerca del bé i, d'altra banda, donar explicacions amb una pretesa cobertura científica.

La doctora Violeta Núñez ens guia en la reflexió d'aquest tema en indicar-nos algunes de les característiques d'aquests moviments "preventius" i quines motivacions poden acompanyar la seva pràctica si les incorporem sense fer un procés de reflexió que ens situï en la nostra pràctica diària.

Així, doncs, el primer que detectem són unes línies de pensament ja antigues, tal com l'higienisme, que es fan presents en l'acció educativa que a poc a poc es reclama als educadors socials.

L'origen de la conceptualització teòrica de l'"higienisme" el trobem a finals del segle XVIII en l'obra del metge vienès J. P. Frank titulada *La miseria del pueblo, madre de enfermedades*.

"El higienismo es una corriente de pensamiento desarrollada desde finales del s. XVIII animada principalmente por médicos. Los higienistas critican la falta de salubridad en las ciudades industriales, así como las condiciones de vida y trabajo de los empleados fabriles, proponiendo diversas medidas de tipo higiénico-social que pueden contribuir a la mejora de la salud y las condiciones de existencia de la población. La raíz del pensamiento higienista está en el impacto que produce en los espíritus europeos el proceso de la revolución industrial.

[...] Los temas más tratados por esta corriente de pensamiento médica fueron:

- La higiene aparece en primer lugar, como una parte de la actividad médica centrada en la preservación de la salud pública. Los higienistas conciben la enfermedad como producto social y abunda la información sobre medio geográfico, económico y social en el que se desarrollan las dolencias estudiadas.
- Como consecuencia de la marcada preocupación por la sociedad de su época, los higienistas desarrollan en conjunto una línea de pensamiento social, en la que aparecen reflejados temas como el pauperismo y la beneficencia, la moralidad y las costumbres de época, los sistemas políticos, las luchas de clases o la reforma social.

[...] La enfermedad como fenómeno social alcanzó una amplia difusión durante el s. XIX. A finales del XVIII algunos médicos atribuirán a la pobreza, el exceso de trabajo, la mala alimentación, el hacinamiento en barrios insalubres y otros factores de tipo económico-social la explicación del impacto de determinadas enfermedades como el cólera, fiebre amarilla, tífus, viruela, difteria... Para algunos autores estas enfermedades se situaban en «lugares de podredumbre» como cloacas, cementerios, cárceles, etc. que deberían ser sometidos a vigilancia, limpieza y aislamiento."

Urteaga, 1980, p. 5.

L'emergència de la bacteriologia com a nou paradigma mèdic modificarà completament les línies de recerca de la ciència mèdica amb una nova concepció de la malaltia com a fenomen purament biològic i amb una metodologia experimental duta a terme en laboratori.

“La clave del higienismo radica en una firme creencia: que es posible prevenir (con vistas a su erradicación, pues no hay que olvidar este matiz eugenésico) los comportamientos de las personas considerados moralmente malos o socialmente indeseables. Y ello es lícito y posible allí donde se considere que la salud o la vida, individual o colectiva, están en peligro” (Núñez, 2010, p. 71).

Per a aconseguir aquesta fita cal una elaboració en forma de simplificació de la realitat. Aquest objectiu s'aconsegueix classificant i esquematitzant les nostres observacions i experiències amb la finalitat de quadricular i regular de mode cartesià els fenòmens socials:

“Se trata de proceder a la clasificación de lo social estableciendo divisiones y subdivisiones incesantes para atrapar, en cuadros y tablas (protocolización o estandarización) «todas» las modalidades del elemento en cuestión, dando cuenta así de uno de los objetivos del higienismo: que nada escape al registro, pues un registro minucioso posibilita un control eficaz” (Núñez, 2010, p. 72).

Per tal d'aconseguir aquest objectiu ara tenim al nostre abast unes eines formidables, de tractament de la informació i que també són prototípics del moviment neohigienista:

“Las TIC devienen el mecanismo fundamental de la estandarización que el discurso del poder, de las políticas sociales y de las instituciones hoy necesita: estandarización de formas, de representaciones, de lenguajes, procesos incesantes de informatización de datos” (Núñez, 2010, p. 75).

La prevenció, en resum, s'acaba basant en qüestions bàsiques com les següents:

- Un discurs **regeneracionista** o **reformador** que es justifica fent referències a l'alarma social provocada, en algun moment, per la comissió de determinats delictes molt greus.
- La **formació adequada dels professionals** per a evitar contaminacions prèvies com veurem més endavant.
- La **creença** que la intervenció psicològica intrapenitenciària, la intervenció sobre el subjecte, donarà resposta a les deficiències que manifesten i evitarà que tornin a delinquir.

La **prevenció** es manifesta en característiques com les següents:

- Voluntat d'intervenir en els altres per a evitar el perill “possible” respecte de la societat i respecte d'un mateix.

Citació

Així es manifesta el document publicat pel Departament de Justícia “L'execució penal a Catalunya”, en el qual podem trobar l'explicació de la gènesi del projecte Riscanvi: “el projecte Riscanvi va néixer de la voluntat de la Secretaria de serveis penitenciaris –actualment Direcció General de Serveis Penitenciaris– de donar resposta a la creixent preocupació social en relació amb la reincidència delictiva i violenta [...]”.

- La “política preventiva” respon a uns objectius, malgrat els professionals que les apliquen no en siguin conscients, a causa del buidament formatiu amb el qual treballen i de la política d’ensinistrament a què els obliguen.
- Establir diferències en forma de grups, categoritzant els individus i orientant-los cap a cercles i itineraris especials d’atenció.
- Es prioritzen les idees predictives i s’arraconen les assistencials i educatives.

Com diu Núñez, el risc social el trobem en el **neohigienisme**, la base del qual es manté amb premisses preventives, amb una cobertura estadística i d’informatització de dades que donen una aparença de científicitat. Així, doncs, tant el Riscanvi, com el SAVRY en justícia juvenil, beuen de la perspectiva teòrica de la criminologia higienista i positivista de Lombroso:

- L’observació com a font de les “evidències objectives”.
- La idea que la delinqüència, el risc, és “producte” de la combinació d’un reguitzell de “ factors” innats²³.
- L’observació s’adreça a una població preseleccionada –població penitenciària– les dades obtingudes sobre la qual esdevenen “proves” que completen la circularitat del raonament. Aquesta circularitat del raonament (que la podem trobar citada com a teorema de Thomas) és un dels efectes que produeix el procés d’etiquetatge estudiat des de la teoria sociològica del procés social i des de l’enfocament interaccionista anomenat *labelling approach* o **teoria de l’etiquetatge**: els individus definits com a delinqüents assumeixen aquesta imatge de tal manera que modifiquen la seva personalitat amb aquesta nova imatge pròpia, la qual cosa provoca conseqüències de transcendència profunda en el decurs vital d’aquests individus.

(23)Psicològics, situacionals –edat del delictes, companys delinqüents– i contextuals –familiars, situació econòmica.

Teorema de Thomas

“Si les persones defineixen les situacions com a reals, aquestes són reals en les seves conseqüències”. “Thomas evidenció la capacidad de un grupo para convertir en reales sus suposiciones sobre situaciones sociales al adecuar su conducta a esa suposición. El resultado es una profecía autocumplida” (Núñez, 2010, p. 103).

Nota

A *Tractat antropològic experimental de l’home delinqüent*, Lombroso, metge italià, el 1876, exposa la seva teoria criminològica que va representar l’inici de la criminologia com a ciència. La seva perspectiva teòrica s’enquadra dins del positivisme filosòfic que pretén explicar la delinqüència utilitzant els mètodes de les ciències naturals. Un dels fonaments d’aquesta teoria rau en la predisposició biològica –juntament amb factors mediambientals en determinats casos– dels delinqüents per a cometre delictes. Alguns dels principis que defensaven els seus precursors eren:

- **la concepció del delinqüent nat** (dotat d’escassa intel·ligència, absència de compassió per les víctimes, sense temor);
- **la concepció multifactorial de la delinqüència**, per la qual el delictes és el resultat de factors antropològics, físics i socials que influeixen sobre l’individu en els casos que no entren dins del concepte de *delinqüent nat*; finalment,
- **l’assumpció de l’orientació correccional de la pena** pels individus incorregibles i rehabilitadora pels que fossin corregibles.

La teoria sociològica del *labelling approach* incideix en els processos pels quals un infractor arriba a ser definit d'aquesta manera, com reacciona la societat davant aquest procés i davant les conseqüències d'aquesta definició, d'aquest "etiquetatge". El substrat d'aquesta idea és que l'individu es forma una imatge de si mateix que és resultat de la interacció que té respecte la resta d'individus, la qual cosa fa que les seves conductes estiguin influïdes pel grup. En cas que "etiqueti" un individu com a "criminal" farà que pugui arribar a respondre respecte de la categoria donada pel grup.

Un dels representants més significatius d'aquesta teoria és Becker. Ell canvia el punt de vista de la infracció i subratlla que aquesta és creada pels grups socials en establir les regles que conformen la desviació.

D'aquesta manera, vol arribar a posar en entredit la generació de la llei penal i dubta que únicament persegueixi les conductes que puguin ser tòxiques per a l'entramat social. Afirmar que la concepció de l'ordre social és produïda per grups socials que recullen en les lleis com ha de ser aquest ordre social²⁴. Becker acaba afirmant que per a ser definit com a delinqüent infractor cal detectar-lo, identificar-lo i etiquetar-lo.

Així, doncs, tant el Riscanvi com el SAVRY conflueixen en els mateixos objectius:

- Una estandardització de les valoracions de la població tractada, que recordem no està escollida a l'atzar.
- Que el caràcter delinqüencial es pressuposa –fins i tot en els interns/es preventius i que no han estat condemnats per l'òrgan judicial.
- I que es fa recaure sobre els individus la ineficàcia dels tractaments seguits.

Com a educadors/es socials cal ser conscients de tots aquests factors que influeixen a l'hora de gestionar el risc i de passar aquestes escales.

7.3. Formació dels educadors/es socials

En tot aquest procés se situa com a bàsica la formació dels professionals que hauran d'executar aquestes polítiques de gestió de la població penitenciària:

"El trabajo del educador social queda cada vez más supeditado a la aplicación de protocolos que estandarizan tanto las tareas de gestión diferencial de las poblaciones como su evaluación, realimentando el procesamiento informático de los datos y relanzando el circuito" (Núñez, 2010, p. 79).

A més a més, es pretén un buidatge i/o menysvaloració de la formació prèvia dels professionals:

⁽²⁴⁾Recordem que els canvis de govern propicien canvis en el Codi penal.

Exemple

Recordem també aquí que s'ha produït i identificat en els últims anys l'aparició de nous tipus de delinqüència amb la tipificació penal, per exemple, del delictes de violència domèstica o contra la seguretat del trànsit, tipus penals que no existien fins fa pocs anys i que han fet descobrir ara noves tipologies d'infractors penals que abans també existien, però que no havien estat identificats i etiquetats així malgrat que les conductes són les mateixes que anys enrere.

“El control social se practica de manera directa como «regulación forzada» y se dejan de lado los recursos habituales de cada profesión para centrarse en los protocolos estandarizadores. Los mismos son una forma de control tanto del sujeto como del profesional, ya que no funcionan como elementos orientadores sino que reducen la práctica a lo ya establecido. (Núñez, 2010, p. 83).

En síntesi, els professionals –educadors/es socials en el nostre cas– estan passant a ser simples i homogenis operadors del discurs neohigienista predominant i es posen al servei del control social que s’ha decidit implantar. Cal dir, però, que no tota la formació que s’ofereix als educadors/es socials dels centres penitenciaris serveix per a passar protocols i eines. Així cada any, s’ofereixen des del CEJFE diferents cursos que serveixen com a formació continuada i entren en aquesta línia. És, doncs, a les nostres mans la possibilitat de respondre a aquesta tendència contemporània de dissoldre els continguts educatius en el si de les institucions.

Bibliografia

Textos legals

Acord, de 16 de febrer del 2011, signat per CATAAC, CCOO, DGSPiR i UGT sobre les funcions dels/de les educadors/es socials en l'àmbit penitenciari.

Constitució espanyola de 1978.

Llei 24/2002, de 18 de novembre, del Parlament de Catalunya de creació de l'especialitat d'educació social en el cos de diplomats de la funció pública de la Generalitat de Catalunya.

Llei orgànica 1/1979, de 26 de setembre, general penitenciària.

Reglament d'organització i funcionament dels serveis d'execució penal a Catalunya, aprovat pel Decret 329/2006, de 5 de setembre.

Reglament penitenciari aprovat pel Reial decret 190/1996, de 9 de febrer de 1996.

Resolució JUS/2363/200, DOGC núm. 4937, de 24 de juliol del 2007.

Obres bibliogràfiques

Becker, Howard, S. (1971). *Los extraños. Sociología de la desviación*. Buenos Aires: Tiempo Contemporáneo.

Bernfeld, S. (2005). *La ética del chocolate*. Barcelona: Gedisa.

Boó, Elisabet i Sancenón, Elisenda (2011). L'educador/a social a l'àmbit penitenciari pràctica educativa i sistema penitenciari: un binomi (im)possible? *Monogràfic Trobada d'educació social "Intervenció Socioeducativa a l'Àmbit de la Justícia"*. Palma de Mallorca: Col·legi d'Educadors i Educadors Socials de les Illes Balears.

Busquets, B. (2003). *Presó de neu*. Barcelona: Proa.

Cross, J. (2006). *Informal Learning*. San Francisco: Pfeiffer.

Diversos autors (2000). *Régimen Penitenciario*. Madrid: Civitas Ediciones.

Diversos autors (2006). *La funció social de la política penitenciària. Congrés penitenciari internacional de Barcelona*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.

Filella, G. (1998). *L'orientació ocupacional en els centres penitenciaris*. Lleida: Pagès Editors.

Filella, G. (Coord.). (1999). *La intervenció psicopedagògica en el context no formal. Models d'orientació*. Lleida: Pagès Editors.

Foucault, M. (2000). *Vigilar y castigar*. Madrid: Siglo XXI.

García-Borés, J. (1995). La presó. A. A. Aguirre i A. Rodríguez (Coord.), *Patis oberts i patis tancats*. Barcelona: Marcombo.

Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia (2006). *Reglament d'organització i funcionament dels serveis d'execució penal a Catalunya*. Col·lecció Quaderns de Legislació, 60. Barcelona: Entitat Autònoma del Diari Oficial i de Publicacions.

Goffman E. (1970). *Internados: ensayos sobre la situación social de los enfermos mentales*. Buenos Aires: Amorrortu.

Meirieu, P. (1998). *Frankenstein Educador*. Barcelona: Laertes.

Moyano, S. i Planella, J. (Coord.). (2011). *Voces de la educación social*. Barcelona: Editorial UOC.

Núñez, V. (1999). *Pedagogía social: cartas para navegar en el nuevo milenio*. Buenos Aires: Ediciones Santillana.

Núñez, V. (Coord.). (2010). *Encrucijadas de la educación social. Orientaciones, modelos y prácticas*. Barcelona: Editorial UOC.

Tizio, H. (Coord.). (2003). *Reinventar el vínculo educativo: aportaciones de la Pedagogía Social y del Psicoanálisis*. Barcelona: Editorial Gedisa.

Urteaga, L. (1980). *Misérias, miasmas y microbios. Las topografías médicas y el estudio del medio ambiente en el siglo XIX*. Geocrítica. UB.

Webgrafia

ASEDES (Associació Estatal d'Educació Social) i CGCEES (Consell General de Col·legis d'Educadors i Educadores Socials) (2007). *Documents professionalitzadors* [en línia]. <<http://ves.cat/a1CH>>

Alfadigital. TIC i presó [en línia]. <<http://www.alfadigital.info>>

Comunitat de pràctica dels educadors socials dels serveis penitenciaris de Catalunya. <<http://bit.ly/6oVhxX>>

Comunitat d'educadors socials de centres penitenciaris del programa Compartim (2009). *Guia d'Educació afectivo sexual* [en línia]. <<http://ves.cat/a1Cx>>

Comunitat d'educadors socials de centres penitenciaris del programa Compartim (2009). *Guia d'Educació intercultural als centres penitenciaris* [en línia]. <<http://ves.cat/a1CB>>

Comunitat d'educadors socials de centres penitenciaris del programa Compartim (2009). *Programa de mobilitat segura als centres penitenciaris* [en línia]. <<http://bit.ly/b4GFOG>>

Comunitat d'educadors socials de centres penitenciaris del programa Compartim (2009). *Reflexions metodològiques dels educadors socials de centres penitenciaris entorn de l'atenció individualitzada* [en línia]. Barcelona: Departament de Justícia. Generalitat de Catalunya. <<http://ves.cat/a1CJ>>

Departament de Justícia (2010). *¿Por qué es más productivo trabajar colaborativamente en la Administración?* [en línia]. <<http://bit.ly/5VEhIF>>

Departament de Justícia, Generalitat de Catalunya (2010). *L'execució penal a Catalunya* [en línia]. <http://www20.gencat.cat/docs/Justicia/Documents/ARXIUS/execucio_penal_catalunya.pdf>

Diversos autors (2009). *El treball col·laboratiu a l'administració. Aportacions del programa Compartim* [en línia]. <<http://ves.cat/akSy>>

Diversos autors (2011). *Emmarcament de l'àmbit penitenciari* [en línia]. Barcelona: CEESC – Grup de treball de l'àmbit penitenciari. <<http://www.ceesc.cat/content/view/1298/489/>>

Entorn personal d'aprenentatge dels educadors socials dels serveis penitenciaris [en línia]. <http://www.netvibes.com/educadors_socials>

Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia (2008). *Centre Penitenciari Lledoners* [en línia]. <<http://ves.cat/a1CK>>

Gracia, S. (2009). Bones pràctiques internes [en línia]. *VIII Seminario Especializado en Gestión del Conocimiento*. Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada. <<http://ves.cat/a1Cy>>

Graells, J. (2009). *Competir compartint* [en línia]. <<http://ves.cat/a1Cz>>

Martínez, J. (2010). *El trabajo colaborativo en la administración* [en línia]. <<http://ves.cat/bdJL>>

Programa Compartim. <<http://ves.cat/a1O8>>

Programes socioeducatius elaborats per la comunitat d'educadors/es socials dels serveis penitenciaris de Catalunya (portal web del Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya). <<http://bit.ly/6oVhxX>>

Reig, D. (2010). *Dinamización de comunidades de práctica* [en línia]. <<http://bit.ly/bc0vBW>>

Subdirecció General de Programes de Rehabilitació i Sanitat (2011). *El model de rehabilitació a les presons catalanes* [en línia]. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia. <<http://ves.cat/a1CF>>